

EPIGRAFIKA

Řecké slovo epigrafé = nápis se stalo základem pro vytvoření názvu této vědecké disciplíny ve všech jazycích. Jen němčina má – jako obvykle – ještě název vlastní – Inschriftenkunde. Epigrafika je tedy věda o nápisech, jimiž se rozumějí všechny texty, které byly ryty, tesány, odlévány, řezány, modelovány, páleny či přímo malovány na nejrozličnějších archeologických či jiných nepaleografických látkách mimo papyrus, voskové tabulky a kůru stromů. Protože šíří záběru je epigrafika neobyčejně rozsáhlá, lze spíše použít negativního výčtu památek, které do ní nepatří. Tak především jsou vyloučeny všechny texty, které jsou – ve spojitosti s vnějšími formami svého dochování – předmětem studia dalších pomocných věd historických, tj. diplomatiky a kodikologie, méně již sfragistiky, numizmatiky a heraldiky, kde dochází často k výrazným přesahům, které nejsou na škodu. Výjimku tvoří ovšem paleografie, která má zásadně vztah ke všem psaným textům, i když ovšem z jiných aspektů.

Předmětem studia epigrafiky se tedy stává neobyčejně rozsáhlý soubor rozmanitých památek, které lze rozdělit na řadu poměrně autonomních skupin, které mají pro rozličné epochy různý význam též vzhledem ke kvalitě a kvantitě jiných druhů písemné dokumentace minulosti. Tak jako ostatní pomocné vědy historické má i epigrafika dvě složky svého uplatnění. Její pomocnou funkcí je správně interpretovat a zařadit texty nápisové povahy, aby jich bylo možno použít jako spolehlivého historického pramene. Jako samostatný obor se epigrafika pokouší sledovat autonomní vývoj jednotlivých typů nápisů v jejich nejširších kulturně politických souvislostech, tzn. v nejúžším kontextu k jejich nosičům či jejich zázemí, a to jak jejich vnější, jevovou stránku, tak i jejich obsah, tedy vnitřní náplň.

Specifickým rysem epigrafiky je, že značná část alespoň většiny typů nápisů má prokázaný původ (obdobně jako ve sfragistice), nebo je dosud uložena přímo na svých původních či blízkých místech, což v leccěms zjednodušuje situaci, i když i zde narážíme na nejružnější podvrhy, nejasnosti a nesrovnalosti.

56) Antický nápis pamětního charakteru na mramoru z počátku 2. stol.n.l., nalezený v r. 1885 v Římě

Starověká epigrafika je vzhledem k významu a leckdy kvantitativní, ba i kvalitativní převaze nápisového materiálu nad jinými písmennými prameny (často je dokonce pramenem jediným) jednou z profilujících disciplín historiografie starověku a byla pěstována již počátkem kritického dějepisceví. K jejímu rozmachu došlo v 19. století, kdy se začaly objevovat i veliké ediční korpusy, kritické studie i rozsáhlé příručky kompendiálního rázu. Tento zájem neopadá

ani v současnosti, protože stále archeologické vykopávky přinášejí nové poznatky a informace a stavějí dosavadní znalosti leckdy do nového světla. Jinak je tomu u epigrafiky středověké a tím spíše novověké, i když časové hranice obou epoch jsou v oblastech s kontinuitou vývoje plynulé. Tzv. epigrafika křesťanská pak zabírá poslední století starověku a několik prvních staletí středověku, nelze ji však považovat za samostatný celek v širším kontextu, nýbrž jen za část – do jisté míry autonomní – obou velkých epigrafických celků chronologických, mezi nimiž ovšem existuje plynulý přechod. Nové pokřtěné oblasti germánské a slovanské se začínaly postupně začleňovat do křesťanské kulturní sféry v průběhu 7. – 10. století a do této doby spadají i nepochybné počátky jejich epigrafické činnosti. Zatímco materiál doby antické je relativně homogenní, je tomu u materiálu středověkého a novověkého opačně, neboť doklady se rozpadají do mnoha skupin i tím je jejich vypovídací schopnost dále limitována, neboť skoro vesměs jde – opět na rozdíl od antiky – o nápisy omezeného dosahu politického či vůbec veřejného, který naopak v antice je častý.

Středověký a novověký materiál je v některých skupinách naplněn falzy, k jejichž plnému odhalení chybějí dosud i některé základní předpoklady. Donedávna byl nadto i v obecném měřítku evidován spíše jen primitivně v drobnějších, často i lokálně omezených pracích, nebo v dílech uměleckohistorických a památkářských (výjimkou byla edice **Edmonda Le Blanta** z let 1856 – 1865 o křesťanských nápisech v Galii z doby před 8. stoletím). Evidenční práce i zpracování postoupily nejdříve v tzv. epigrafice křesťanské (**Carl Maria Kaufmann** ap.), avšak teprve německý germanista **Friedrich Panzer** položil v polovině třicátých let minulého století základ velkému korpusu teritoriálně německých nápisů středověkých a raně novověkých (horní hranice kolísá: původní rok 1650 byl nověji snížen k 16. století v podstatě je ale dán v rámci těchto hranic specifickou oblasí či místa, jejichž materiál je v tom kterém svazku podáván), které jsou vydávány podle svého teritoriálního umístění. Jsou

to už proslulé *Die Deutschen Inschriften*, vydávané německými akademii, k nimž se v poslední době přidaly i moderní edice francouzské, švýcarské, polské, italské a portugalské, mající podle možností materiálu i různý záběr časový. Tak edice francouzská a švýcarská končí rokem 1300, polská až rokem 1800. První pokusy o paleografické prozkoumání středověkých nápisů či alespoň některých jejich skupin, jsou z doby meziválečné, stejně jako první komplexnější analýzy dílčího materiálu. K podstatnějšímu oživení po druhé světové válce přispívají zejména výše zmíněné edice (tj. německá a francouzská), jejichž hlavní editoři připravili před krátkou dobou i znamenité, byť stručné úvody do celé problematiky (**R. M. Kloos** a **Robert Favreau**).

První impulsy k soustavnějšímu studiu nápisů u nás, zejména nápisů na zvonech, dal **Josef Dobrovský** a po něm v Českém muzeu **František Palacký**. Jinak bylo české bádání dlouho odkázáno jen na příležitostní zájem sousedních oborů, zejména dějin umění, formující se historické archeologie a na soupisové práce památkářského charakteru. Teprve programová stat' **Václava Vojtíška** z r. 1940 mohla znamenat obrat, nicméně nepřízeň doby, v níž se objevila, způsobila, že zapadla. Teprve po válce došlo svým způsobem k spontánnímu rozvoji konkrétních epigrafických analýz některých skupin nápisů a přikročilo se i k prvním soustavnějším evidenčním pokusům, které by mohly být v současnosti institucionalizovány. V této souvislosti musí být jmenováni zvláště **Bohumil Ryba**, **Josef Hejnic** a **Miroslav Flodr**, kteří se nad problematikou zamýšleli soustavněji a publikovali i řadu materiálů.

Nápisové památky středověku a novověku (a jenom o nich bude nadále řeč) se sice svým významem řadí za některé jiné kategorie písemných pramenů, přesto však mají několik předností. Především nověji dochovávají znění originálu, nejsou tedy obvykle znehodnoceny zprostředkovatelem a jeho případnými neznalostmi. Druhým významným momentem je skutečnost, že častěji než u materiálů kodikologických jde o prameny, které jsou přesně místně a velmi čas-

57) Kenotaf, tj. pamětní posmrtná deska, Guty, dcery Václava II. z kláštera Na Františku na Starém Městě pražském z konce 13. století

to i chronologicky fixovány (ovšem zdaleka ne vždy lze s jistotou určit, zda jde o datum samotného nápisu nebo – což bývá pravděpodobnější – o datum vzpomínané události). I tak poskytují nápisy důležité výchozí materiál pro další studium, a to i příbuzných oborů, zejména dějin umění. V této souvislosti je třeba se zmínit o různých chronogramech (ve formě vázané, zejména v hexametrech, se nazývají chronostichy), což jsou pamětní nápisy především na stavbách, které součtem hodnot svých zvýrazněných písmen v římském počítání podávají datum příslušné události. Při různých opravách, kterými takové texty při často početných a ne vždy zcela kvalifikovaných stavebních úpravách procházely, mohlo ovšem nezřídka dojít z neznalosti či jiných důvodů k porušení původně správného data.

Formálním popudem ke vzniku nápisů je obvykle přání vlastníka, výrobce či zadavatele práce zanechat zprávu o bližších okolnostech vzniku či obsahu příslušného produktu jednak širšímu okruhu současníků, jednak pro budoucnost. Často tyto památky také podávají různé sentence či citáty literárního rázu. Jen zcela výjimečně jsou ve středověku převáděny do epigrafické formy památky povahy právní (zákony, listiny ap.), ač ve starověku šlo o běžný způsob publikace tohoto druhu pramenů.

Nápisové památky jsou z hlediska paleografického produkty zcela specifického charakteru. Na rozdíl od produktů kodikologických či diplomatických se při jejich tvorbě dostávají do popředí osoby, které zejména ve starší době nebyly vždy dostatečně literárně vzdělány a nemusely tedy umět v dostačující míře číst a zejména psát (týká se to ovšem periferních oblastí a objednavatelů). Je proto pochopitelné, že písemné předlohy mohly různě zkomolit, tím spíše, jestliže musily být např. u zvonů, typářů pečeti, nádob, kovových desek atd. vypracovány negativně. Vedle toho je třeba uvést i specifika nápisových ligatur či kombinací různých druhů písem, což vše vede k intenzivnějším zájmu o psychologii i sociologii této vrstvy osob.

Nejdůležitějším metodickým požadavkem však je, aby nápisy byly chápány i v integrální spojitosti s celým monumentem, na němž se

58) Pamětní deska o obehnání města Sušice hradbami za vlády Jana Lucemburského v r. 1322

objevují. V té souvislosti má velkou důležitost zejména prosopografie, shrnující životopisná data osob, které jsou v nápisových textech uváděny. Tím se dostává epigrafika i do úzkého svazku s genealogií, pro niž představuje často důležitý primární materiál stejně jako pro historii sociální.

Specifickou otázkou je *problém jazyka*. Nápisy hebrejské tvoří nevýznamnou svébytnou skupinu evropské epigrafiky (v textech latinských se s ojedinělými doklady setkáváme jen v deskové a nástěnné malbě) a jsou spolu s texty runovými samostatným objektem vědeckého zkoumání. Hlavním jazykem prakticky všech typů nápisů je latina. Je to dáno zejména tradičním přímým přechodem tohoto jazyka z antiky a pak ovšem i funkcí nápisů, jíž vyhovoval nejspíš

jazyk latinský jako nejvybroušenější, nehledě už vůbec k tomu, že původně valná většina nápisů byla přímo svázána s církevní kulturou, od níž se začala teprve postupně více či méně oddělovat. Jen ve velmi malé míře se objevují v latinských nápisech řecká slova, spíše občas řecká písmena v tzv. nomina sacra. Teprve s rozvojem humanismu stoupá znalost řečtiny, ale i pak se v latinském okruhu objevuje poměrně zřídka.

V podstatě lze říci, že jazykově latinská výlučnost trvá až do 13. století, i když ojedinělé texty (např. staroněmecké) lze sledovat už od 10. století (doložených anglosaských bylo z let 685 až 1100 napočítáno dokonce přes 150). Ani později ovšem nepronikají sem národní jazyky do takové míry, aby latinu zatlačily. Ta se zpravidla dlouho prezentuje ve veršované formě v podobě hexametru nebo distichu a dochází-li ve 14. a počátkem 15. století k úpadku, s humanismem opět nabývá na síle. Nejen ve formě vázané, nýbrž i v textech prozaických – ba v těch ještě zřetelněji – lze pozorovat specifické rysy latiny té které oblasti či doby a zejména při analýze jmen je možno se dobrat důležitých výsledků.

Jednou z klíčových otázek epigrafického studia je problém třídění materiálu. Tato otázka může být zodpovídana různým způsobem podle toho, z jakých hledisek se na ni díváme. Nejčastější je dělení podle umístění, formy nebo funkce, ale lze primárně akcentovat i obsah. Každý z těchto aspektů má ještě řadu variant. Používáme zde rámcově dělení podle jednotlivých aspektů, aniž zacházíme do konkrétních údajů. Ty by pak totiž příliš narostly a tuto stručnou systemizaci spíše znepřehlednily.

A – Podle způsobu zhotovení: 1. tesáním či řezáním; 2. rytím; 3. odléváním resp. zhotovením negativních forem pro odlévání; 4. malováním; 5. vnášením do omítek; 6. skládáním do mozaik; 7. psaním či škrábáním na zdech (tzv. graffiti), 8. tkaním či vyšíváním. Předposlední způsob do značné míry vybočuje z charakteru písem nápisových a to jak svou strukturou, kdy se blíží psaným písmům kurzívním, tak

funkcí. Často je vlastně odrazem okamžitých hnutí myslí svých autorů a i když aspoň v podvědomí svých tvůrců je pokusem o trvalé zachycení jejich impresí, nemá zpravidla charakter trvalého působení. Tyto doklady jsou čtenější – alespoň u nás – od počátku 16. století (zvláště zajímavé jsou soubory těchto rukou psaných textů v tábořské radnici, na hradech v Žirovnici či Pernštejně nebo v pražském letohrádku Hvězda). Jejich počet stoupá enormně v našem věku, tu však jde už spíše o materiál pro psychologa, sociologa či často spíše psychiatra.

- B – Z hlediska materiálového – látka: 1. kámen; 2. dřevo; 3. látky; 4. kov; 5. omítky a zdi; 6. opracovaná hlína, sklo a jiné artefakty řemeslné výroby kromě kovu.
- C – Podle primárního umístění: 1. budovy a stavby a to jak na nich, tak v nich, zejména v kostelích a to a) samostatně; b) jako doprovod tam pevně fixovaných uměleckých děl (zejména náhrobků); 2. zcela specifickou kategorií vytváření zvony, i když nápisy na nich mají velkou rozmanitost: od různých sentencí k údajům o provenienci včetně informací o výrobcí, donátoru, často i s datací; 3. terén (hraniční kameny, kamenné kříže, úmrtní kříže ap.); 4. mobiliář; 5. produkty uměleckého řemesla včetně sériových výrobků; 6. textový doprovod samostatných uměleckých děl; 7. nápisy ryze literárního charakteru, které nikdy nebyly epigraficky realizovány, aniž se s tím počítalo.
- D – Podle obsahu: 1. literární; 2. historický (pamětní): s datací; b) bez chronologických údajů. Obě tyto podskupiny lze ještě dělit podle toho, jde-li o texty obecně historické či personalistické (tj. zejména nápisy náhrobní a epitafní), 3. právní; 4. doprovodné. Tím je míněn slovní doprovod uměleckého či uměleckořemeslného díla, pokud není vázáno na konkrétní osoby; pak jde o doklady, které lze spíše řadit k bodu 2.

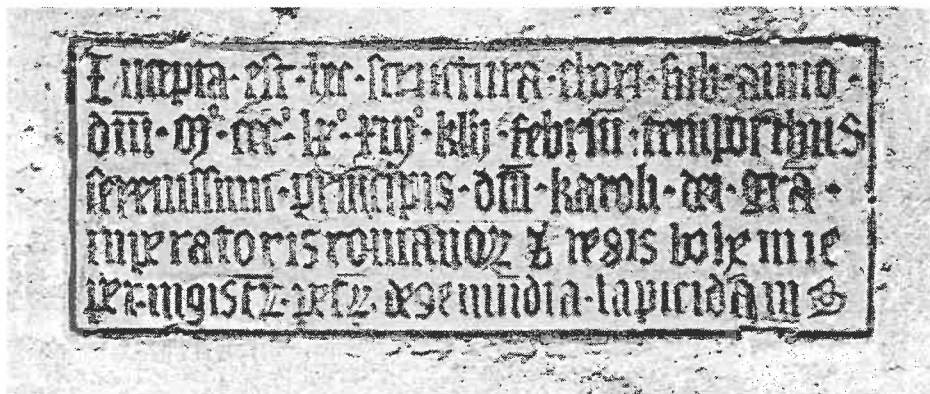
O svébytnosti epigrafických dokladů na mincích a pečetích byla už zmínka. Vzhledem k bezprostředním vazbám sfragistickým a numizmatickým se častěji objevují v těchto „svých“ souvislostech, i když pro vývoj nápisového či monumentálního písma mohou být pro svou relativně přesně fixovanou dobu vzniku mimořádně závažným východiskem pro řazení dalšího materiálu. Je nepochybné, že další určitější členění by ukázalo variabilitu i uvnitř zdánlivě homogenních skupin a naopak blízké vazby dokladů v rozdílných skupinách. O vlastním zhotovování středověkých nápisů či vůbec artefaktů s nimi spojených nemáme takřka vůbec autentické zprávy.

Otázkám kritiky středověkých nápisů věnoval největší pozornost nedávno **Robert Favreau**, který dělí pravidla, podle nichž se má postupovat, do šesti základních skupin. Jako první se tu objevuje problém autora (či autorů). Jde o otázku komplikovanou, která nemůže být vždy vyřešena jednoznačně, protože jednoznačná není ani terminologie. Za prvé je třeba odlišovat donátora, který dal impuls, tj. prostředky, aby určitý text vznikl (*donavit, dedit, fieri iussit, isussit fabricare* atd.). Ale už obraty *fecit* ap. mohou mít jak význam donátorský, tak být označením vlastního provedení. A i když se podaří určit jednoznačně vlastního technického vykonavatele zadané práce, je třeba si uvědomit, že textace příslušného nápisu nebývá dílem vlastního realizátora. Týká se to zejména rozsáhlejších textů rytmických či s jistými literárními ambicemi, kdy takřka šlo nutně i o osobu odlišnou od vlastního donátora, neboť musilo jít o muže speciálně v těchto věcech zběhlého, i když je tu třeba počítat s tím, že se texty leckdy přejímaly. Teprve u jednoduchých nápisů pamětních lze předpokládat, že mohlo jít o produkt objednavatele a jen u primitivních, opakujících se či aspoň silně variujících nápisů pozdně středověkých a mladších se lze dohadovat, že mohly být dílem řemeslníkovým, nebo mohlo jít o účast sdruženou. Přitom je třeba mít na zřeteli zpravidla dosti značnou mobilitu středověkých umělců i specializovaných řemeslníků. I pokud jde o rozvržení textu, jeho

výpravu či užité písmo, lze hovořit přinejmenším o spolupráci obou hlavních podílníků ba vzniku celého díla, kdy se uplatňuje i vůle donátorova. Jednotlivé komponenty nelze sice zpravidla přesněji stanovit, nicméně nelze na ně ani zapomínat.

Druhou důležitou otázkou jsou možnosti a hranice autorovy svobody či umělecké vůle. Samozřejmě se to opět netýká všech nápisů, nýbrž pouze těch, které si činí nárok na literární uplatnění. Neboť omezení epigrafická byla větší než v jiných oblastech, jelikož byla dána obecně technickými limity, tj. podkladovou látkou či její strukturou (jiná byla v tvrdém kameni, jiná při minuciózní zlatnické práci ap.), daným prostorem, umístěním nápisu a v souvislosti s tím způsobením nápisu vzdálenosti od čtenářů. Jsou ovšem i nápisy, které byly programově skryty před čtenáři, např. u zvonů, a přesto mívají členěné a informativně rozmanité texty. To lze ovšem vysvětlit jejich specifickým posláním i představou trvalé existence a středověkou mentalitou. Jen jeden druh „nápisů“ převyšuje většinu ostatních, a to jsou literární nápisy, tedy ty, které jsou dochovány jen v textech skutečně literárních, aniž kdy byla zřetelnější snaha je epigraficky realizovat (k nejproslulejším patří Alkuinovy epigramy z doby kolem r. 800 pro kostel sv. Hilaria v Poitiers). Je třeba počítat i s omezeními formulářovými (formulář měl často dlouhý život a působil leckdy i na velkých územích, jak bylo prokázáno např. u řady textů biskupa Fortunáta z Poitiers, působícího v 6. století, ale zřejmě i u fragmentů slavníkovských nápisů na Libici).

Další významná otázka je problém autenticity a restituce textu. Ten je důležitý i proto, že někdy za falzum považovaný nápis může být pravý, neboť pochybnosti mohly vzniknout v důsledku jeho zkomolení během staletí či při povrchní úpravě. Proto je třeba si uvědomit smysl epigrafických falz, která nemají právní dosah a jsou tedy zbavena jednoho z nejvýznamnějších důvodů svého vzniku. Nicméně byly i jiné momenty, které mohly vést ke vzniku podvrhů, zejména v souvislosti s kultem svatých, a potom podvrhy moderní – historizující. Pak ovšem jde spíš o kritiku obsahu takových textů než

59) a/ Nápis o stavbě chóru kostela sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem Petrem Parlěm z r. 1362

b/ Renesanční kopie českého textu původních kompaktních desek z doby asi kolem r. 1600

o texty samé, i když někdy mohla být i snaha vydávat právě nápisy za starší, než ve skutečnosti byly. Zejména nelze vždy rozlišovat mezi nápisem s událostí současným a nápisem, který ji připomíná a z něhož formulace nutně nevyplývá doba jeho vzniku, nýbrž pouze doba připomínané události. K výrazným dokladům tohoto postupu patří nápisy na babenberských náhrobcích v klášteře sv. Kříže (Heiligenkreutz) v Dolních Rakousích, které podle expertizy Waltera Kocha vznikly všechny současně, a tudíž některé se značným odstupem. Důležitým aspektem kritiky je restituce původního textu, jak to např. na základě nepatrných zlomků brilantně provedl Bohumil Ryba u nápisů v Betlémské kapli. Tu je třeba pokud možno využívat starých opisů či pauz, uložených např. pro zvony ve farních kronikách či v některých starých sbírkách, aby bylo možno zjistit stav před restaurací či jiným zásahem. Neboť s důkladnou a soustavnou předchozí dokumentací se setkáváme teprve krátkou dobu.

Nakonec zbývá vlastní závěrečná práce na konkrétním nápisu, totiž identifikace příslušného objektu. Ta má podle Favreaux tři základní aspekty: klasifikaci, lokalizaci a dataci. Klasifikací je míněno zjištění typu nápisu a jeho funkce, která sice nebyla zcela neproměnlivá, nicméně byla stabilnější než v některých jiných oblastech pomocných věd historických. Někdy jde o otázky, které se dají zodpovědět velmi snadno a na první pohled, v jiných případech je to věc komplikovaná, zejména pak tehdy, když jde o opisy či napodobeniny původních textů (např. u proslulých kompaktních desek pražského Národního muzea, u nichž Josef Hejnic prokázal, že pocházejí až z 16. století).

Mnoho nápisů je sice dodnes uchováno na svých původních místech, přesto je jich dostatečně velké množství na místech druhotných a zejména v různých muzeích a lapidáriích. A opět je tu třeba diferencovat. Některé typy nápisů, zejména těch, které byly umístěny na budovách a stavbách či v jejich interiéru, jsou převážně pevně fixovány, nebo aspoň je původní fixace dostatečně zřetelná (ať jde třeba o nápisy na branách, v radních světnicích, na domech atp.). Ty zná-

me ve velkém počtu i z našeho prostředí. Jiná situace může nastat, nejde-li o texty pamětní, nýbrž literární, kdy se vazby nutně porušují, ba mohou být i mylně interpretovány (tak např. kdyby texty na loďii Mydlářovského domu v Chrudimi byly dochovány izolované od svého zázemí). A pokud pak jde o nápisy na mobiliáři, produktech uměleckého řemesla ap., vznikají často velké potíže s určováním a zařazováním vzhledem ke značné migraci děl běžného charakteru i jejich tvůrců. U děl špičkových, z nichž vyplývá úloha jak donátora, tak obdarovaného (jako je např. proslulý ostatkový kříž Karla IV., který tento panovník dal udělat pro ostatky, věnované mu papežem Urbanem V. buď v roce 1368 nebo nedlouho poté, ale určitě před polovinou roku 1376), je ovšem situace jednoduchá, nikoli však typická. Lokalizace sama může mít různé stupně přesnosti podle stavu našich obecných vědomostí: od přesné fixace na konkrétní místo k jen rámcovému vymezení menšího či většího teritoria či alespoň prostředí. A konečně je to datace nebo spíše nutnost datace. U předmětů darovaných je třeba – jak už bylo řečeno – zejména ověřit, zda datum uváděné v textu souhlasí s celkovým charakterem nápisu. Takový rozpor nastal nepochybně u proslulého znojenského nápisu v rotundě sv. Kateřiny. Ten totiž přináší informace k r. 1134, nicméně pro svůj paleografický charakter je asi podstatně mladšího data. U nápisů nedatovaných je třeba vycházet z kritiky artefaktu. Podle charakteru nápisu je možné akcentovat kritiku historickou (lze-li se zachytit podle jmen či událostí), rozbor uměleko-historický (jde-li o doprovod např. nástěnných či jiných maleb) či kritiku filologickou, i když ta s přibývajícím časem má stále méně prostoru, protože její výsledky nemohou být dostatečně přesné. Ovšem základním kritériem, z něhož je možno, ba nutno vycházet, je studium písma.

Studiem *nápisového písma* nelze ovšem rozumět pouze tvarový vývoj, ale je sem třeba zahrnout i otázky zkratkových systémů i specificky nápisových ligatur a stále brát na vědomí svébytnost jednotlivých druhů nápisů zejména jejich techniku.

Pozdně antické nápisy používají v podstatě kanonizovanou *kvadrátní kapitálu*, která obohacena o některé unciální tvary (zejména E či méně často Q) přechází do středověku, kde ovšem má přímé pokračování jen v některých oblastech italských. Jinde naopak dochází k její modifikaci, výrazně se vertikalizuje, pronikají do ní početnější unciální formy, v oblastech francké říše i některé prvky polounciální ba i kurzívní. V některých případech se tu dokonce předpokládá i vliv písem runových. V době karolínské renesance dochází i k obrodě písma nápisového. Kvadrátní kapitála se očisťuje a stává se v této podobě takřka jediným výrazovým produktem doby až do 10. století. Po roce 1000 dochází v německých a francouzských oblastech k výrazným změnám. Opět je to vertikalizování písmen s velmi krátkými břevny, hranaté C a zejména početné ligatury (např. $\mathfrak{T} = TE$), do sebe vpisovaná písmena – tzv. enklávy ($\mathfrak{D} = DE$) či všelijak se protínající písmena (z tohoto způsobu psaní se rodí i pozdější W). Ale i tento úzus se leckde nahrazuje návratem ke starším formám, vedle nichž se hojněji užívá i tvarů unciálních. S nastupujícím raně gotickým písmem v polovině 12. století se začíná vytvářet gotická majuskula. Jednotlivá písmena se oddělují, ligatury a enklávy jsou řidší a prosazují se další unciální tvary. Přitom dochází i k značné variabilitě některých písmen (zejména A) a to i v jednom a téže nápisu. Jsou ovšem stále ještě texty, které se pevně drží starých kapitálních tvarů, což platí zejména pro Itálii, kde se ovšem projevuje – hlavně v Benátkách – vliv byzantský, tedy působení písma řeckého.

Gotická majuskula se plně konstituuje krátce před polovicí 13. století. Přestože její vývoj není dosud dostatečně prozkoumán, lze podle Kloose rozlišovat její širší (poměr zhruba 1 : 1) a vertikální formu (až 2 : 1), to vše se snahou po uzavírání otevřených písmen a s masívnějším výrazem. Takřka se zde nesetkáváme s typicky gotickými rysy lámání, tak výraznými v gotické minuskule (gotica formata), která se po své takřka dvoustleté existenci dostává do nápisových textů až v průběhu první půle 14. století. Během dalších

padesáti let zcela převládla a gotickou majuskulu zatlačila do zcela podružné role. Gotická minuskula si přinesla do nápisového materiálu všechny své podstatné vlastnosti zejména ligatury či přímo částečné splývání vedlejších písmen, které se stávají běžnými. Rychlé prosazení tohoto písma v nápisech bývá spojováno s jeho nadpisovou a zvýrazňující funkcí v kodikologických kurzívních textech.

Kurzívní písma v epigrafice jsou jevem v podstatě okrajovým a týkají se vlastně výlučně textů, které jsou psány na stěny jako výraz okamžitého impulsu. Ba dokonce by bylo možno spíše než psaní použít termínu čmárání (v němčině se tomu přímo říká Kritzelei). Zcela výjimečně jsou doloženy od 10. – 11. století, často se stávají od sklonku středověku a někdy užívají i písem jiných než kurzívních. Ostatní minuskulní gotická písma nacházejí v epigrafice dlouho jen velmi částečnou rezonanci. Týká se to zejména fraktury, která se prosazuje až v 16. století, zatlačujíc – ovšem pouze v německých textech – předchozí písmo. V latinských textech se prosazují písma humanistická, i když minuskula dlouho jen velmi sporadicky. Vyklízí tu pole obrozené kapitále, která se přeměňuje v kapitálu renesanční, vracející se k antickým vzorům. Později se rozvíjejí už stávající tvary a od 19. století se užívají v podstatě paralelně nejružnější písma bez určitější možnosti je časově řadit. Tento stav trvá v umocněné formě dodnes.

Nepočítáme-li několik památek na bývalém československém území z římského období zejména v oblasti dnešního jižního Slovenska (Boldog asi z 1. pol. 2. stol., Trenčín z r. 179 či Gerulata – římský vojenský tábor v Rusovcích u Bratislavy, zpracovaný epigraficky Radoslavem Hoškem), a jižní Moravy (Mušov) začíná domácí vývoj nápisových památek a nápisového písma až sporadickými doklady z doby kolem r. 1000 ze slavníkovské Libice, i když lze předpokládat existenci nějakých nápisů už v době velkomoravské. O některých nápisech doložených jen literárně se pochybuje, i když ne vždy zcela oprávněně (např. o Kosmou zmiňovaném nápisu na

náhrobku manželka Boleslava II. kněžny Hemmy, + 1006). Odhlíží-li se od textů numizmatických, je další doklad až ze samého počátku 12. století – jde o nápis z bývalého kostela sv. Jana na zábradlí v Praze, který uvádí v krásné majuskule jméno pražského biskupa Heřmana (1100 – 1122). Po něm přicházejí ojedinělé nápisy u nástěnných maleb, nápisy na pečetích a poměrně početné nápisy na dlaždicích či kachlech, které byly vyráběny sériově, vše ještě ve 12. století. Ve 13. století k těmto druhům přistupují v plynulejší míře i nápisy náhrobníkové (zejména je významná, byť je doložena jen torzovitě, řada náhrobků ostrovských opatů a dalších činitelů) a to nejenom osob církevních a světských (stačí zmínit náhrobník Hrona z Pacova či královského purkrabí Hirza v kostele zlatokorunském). Od sklonku 13. stol. se objevují i nápisy na zvonech, i když chebský doklad z r. 1286, dodnes zcela mylně interpretovaný a překládaný, je nepochybně cizí import; z domácích je nejstarší původně břevnovský zvon z r. 1313, zničený na Staroměstské radnici za pražského Květnového povstání. Pak už jsou doklady plynulejší a prakticky doložené ve všech druzích a sledují – byť s jistým zpožděním – obecný vývoj, a to zejména pokud jde o písmo; gotická minuskula se u nás objevuje až těsně před polovinou 14. století. Izolovaně stojí v tomto směru posud jednoznačně nezakotvený nápis znojemský, který se svým minuskulně gotickým rázem řadí nejspíš do doby Jana Lucemburského.

Kromě několika málo německých či českých opisů na pečetích z konce 13. a počátku 14. století jsou všechny nápisy až do doby Karla IV. výlučně latinské. Nejstarší snad český nápis je zatím doložen k r. 1415 ve Slaném, zanikl však v předminulém století, takže není ani plně textově a vůbec už ne paleograficky znám. Ale i pak jsou české texty spíše ojedinělé a množí se až v pozdním 15. století. Český nápis na zvonu v Přelicích na Slánsku, hlásící se údajně k r. 1386, je totiž nepochybně o sto let mladší. Řada textů – zejména z 15. až 16. století – je dvojjazyčná, přičemž je pozoruhodné, že v nich nejde o mutace téhož textu, nýbrž o návazné informace.

Pokud jde o funkci těchto i jiných nápisů, je velmi rozmanitá a vedle velkých pamětních nápisů obecnějšího dosahu (jako třeba dnes v sušické radnici chovaný nápis o obehnání města hradbami v r. 1322 či velký nápis už v krásné gotické minuskule o dějinách stavby gotické katedrály svatovítské z r. 1396 vedle jejího jižního vchodu) přináší i pamětní zápisy specifického osobního rázu, jako třeba desku o počátku stavby chóru kostela sv. Bartoloměje v Kolíně z r. 1360, kde se Petr Parlér hrdě hlásí k svému dílu. V době počínající reformace se v Čechách vyvinul patrně zvyk propagace polemických náboženských názorů na kostelních zdech, nemající zřejmě jinde obdoby. Podle Matěje z Janova tak nejprve protivníci Milíčovi pranýřovali časté přijímání. Později Hus a jeho stoupenci široce publikovali na stěnách svých svatyní, zejména kaple Betlémské, své představy o duchovní reformě.

V následujících desetiletích rozmanitost nápisů jak textově, tak druhově, obsahově i co do umístění stále roste, i když u některých skupin máme k dispozici doslova nepatrné zlomky materiálu. Ten byl likvidován nejen mimovolně, ale často velmi promyšleně, jako tomu bylo např. u zvonů, jejichž ušlechtilý kov byl vítanou surovinou pro vojenské rekvizice nebo byl užíván pro lití zvonů nových. Stačí si jenom uvědomit, že v době předhusitské bylo v českých zemích přes 3000 farností se zhruba stejným počtem farních chrámů, k nimž je třeba připočítat řadu filiálních kostelů, množství špitálních, hradních a jiných kaplí, četné kostely klášterní a řadu kapitulních. Nadto bylo zvonů používáno i v některých světských institucích, zejména v souvislosti s městským životem. Jelikož některá z těchto zařízení měla i více zvonů, lze předpokládat, že v době předhusitské existovalo minimálně na 5000 zvonů (jejich celkový počet byl v průběhu doby nepochybně větší, protože se musí počítat i s následností zvonů). Z tohoto počtu máme dnes nepochybně doklady pouze o několika málo jednotlivinách. Právě na zvonech si lze zřetelně ověřit, jak bylo těžké zachovávat v plnosti nepochybně správnou předlohu. Neboť u datací často vypadly číslovky, takže někdy podle

vnitřní kritiky textu i podle jmen zvonařů je jasné, že chybí údaj, který přesouvá datum vzniku příslušného artefaktu o padesát i sto let (vypadlé L, C či pod.; u meších číslovek nelze vzhledem k možnému rozptylu nabyt jistoty). Ale to už je věcí kritiky, která musí být uplatněna u všech kategorií nápisů, vždy ale adekvátně jejich charakteru a významu.

Bylo by možno uvádět další doklady a příklady obecně kulturně historickému významu z této oblasti, které by ještě zřetelněji ukázaly, že nápisy jsou ještě nedoceněný pramen, a to nejen pro vlastní středověk a raný novověk, ale i pro kulturní historii a dějiny mentality v pokročilejším novověku.

Bibliografická příloha

Z neobyčejně bohaté literatury a edic antické epigrafiky stačí uvést jen nemnoho. Z příruček obecného rázu lze citovat *Hermannna Dessaua*, *Lateinische Epigraphik*, 3. vyd., Leipzig-Berlin 1927 (v *Einleitung in die Altertumswissenschaft I–10*). Dále srv. *John Edwin Sandys*, *Latin Epigraphy. An Introduction to the Study of Latin Inscriptions*, 2. ed. by *Sidney B. Campbell*, Groningen 1969 a *Ida Calabi Limentani*, *Epigrafia latina, nec um'appendice bibliografico di Attilio Degross*, 3. vyd. Milano 1981, a znamenitý český přehled *Ladislava Vidmana*, *Psáno do kamene. Antická epigrafie*, Praha 1975. Z edic pak obrovité dílo *Theodora Mommsenna* a jeho spolupracovníků a pokračovatelů *Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin od r. 1863 – celkem 15 dílů, z nichž řada je vícesvazkových. O obou slovenských významných římských nápisích je nová slovenská literatura: *Laugaricio*. Zborník historických študií k 1800 výročí římského nápisu v Trenčíne, Košice 1980, a *Titus Kolník*, *Rímský nápis z Boldogu*, *Slovenská archeológia* 25, 1977, s. 481–500, o Gerulatě *Radoslav Hošek*, *Tituli latini Pannoniae Superioris annis 1967–1982 in Slovacia reperti*, Praha 1985.

Z obecných prací cizích stačí uvést základní: *Karl Brandi*, *Grundlegung einer deutschen Inschriftenkunde*, DA 1, 1937, s. 11–43 (přetištěna též ve výboru jeho drobných statí *Ausgewählte Aufsätze*, Berlin 1938, s. 64–89), *Friedrich Panzer* – *Heinrich Köllnberger*, *Inschriftenkunde, Deutsche Philologie im Aufriss*, Berlin – Bielefeld – München 1957, sl. 333–378, *Robert Favreau*, *Les inscriptions médiéva-*